

RECENSIES

Moeten wij niet proberen 'sociale' geschiedenis, en geschiedenis kortweg, te schrijven zonder het gebruik van modewoorden als 'structuren', 'conjuncturen', 'modellen', 'collectiviteiten' en dergelijke meer? Het zou ons verplichten tot meer aandacht en oorspronkelijkheid en wellicht ook tot meer historische eerlijkheid. Met dit laatste wordt vanzelfsprekend niet het boek van Van Holthoorn bedoeld: het is, alle kritiek ten spijt, te bewonderen om zijn grondigheid en zijn openhartigheid. De schrijvers van een ruimtelijk meer beperkte sociale geschiedenis bezitten nu een helder stramien.

K. van Isacker

A. J. van Weel, *De incorporatie van Culemborg in de Bataafse republiek* (dissertatie Nijmegen, Gelderse historische reeks X; Zutphen: Walburg Pers, 1977, 183 blz. en 8 blz. foto's f36-, ISBN 90 6011 403 5).

Met de Bataafse omwenteling kwam tevens een einde aan de door de stadhouder uitgeoefende soevereiniteit over diens zogenaamde vrije heerlijkheden gelegen in de Republiek, waartoe ook het graafschap Culemborg behoorde. Ervan uitgaande dat deze soevereiniteitsrechten door de Fransen bij hun inval in bezit genomen waren en vervolgens bij het vredesverdrag van 27 mei 1795 aan de Staten-Generaal waren overgedragen, werd krachtens het reglement voor de Nationale Vergadering van 30 december 1795 ook Culemborg betrokken bij de verkiezing van representanten voor deze Nationale Vergadering. Bij dit reglement werd het echter niet geïncorporeerd in een der provincies. De feitelijke incorporatie in de Bataafse Republiek betekende dus nog niet de incorporatie in een der gewesten, ofschoon Gelderland met de volkstelling voor deze verkiezing in Culemborg belast werd. De incorporatie in een der gewesten werd een slepende kwestie welke mede verband hield met de problematiek der nieuwe gewestelijke indeling, welke na de Bataafse omwenteling in ons land zo'n belangrijke rol speelde in de strijd tussen de federalisten en unitarissen en derhalve verscheidene malen aanleiding gaf tot uitvoerige en vaak heftige discussies in de Nationale Vergadering, waarbij de grondslagen voor een gewestelijke indeling op verschillende wijzen belicht werden. Zelfs werden er pleidooien gehouden om in het geheel geen gewestelijke indeling meer te maken. Na de discussie hierover in de eerste constitutiecommissie welke in het 'plan van constitutie' leidden tot de indeling van Culemborg in het departement Gelderland, hebben verschillende opeenvolgende commissies uit de Nationale Vergadering plannen voor een nieuwe verdeling van de Republiek moeten uitwerken en ter tafel brengen, waarbij Culemborg dan weer gesplitst in twee verschillende departementen terecht kwam, dan weer met de provincie Utrecht verenigd werd, om dan tenslotte door de commissie Lokhorst met een belangrijk deel van Gelderland verenigd te worden in het departement van de Waal, welk plan 25 mei 1797 door de Nationale Vergadering aangenomen werd en overgenomen in de ontwerpconstitutie van 1797.

Wie de dissertatie van Van Weel doorleest zal het bevreemden dat aan deze belangrijke discussies en voorontwerpen geen enkele aandacht besteed wordt, temeer omdat hij toch ook het *Dagverhaal van de Nationale Vergadering* onder de wel zeer uitvoerige lijst van literaturopgave vermeldt. Al heel spoedig en wel 9 maart 1796 benoemde de Nationale Vergadering een commissie uit haar midden voor de Culemborgse zaken, omdat het niet geïncorporeerd zijn in een der gewesten problemen van verschillende aard met zich bracht. Op advies dezer commissie besloot de Nationale Vergadering 23 maart 1796 de goederen van de gewezen stadhouder in Gelderland gelegen in administratie te brengen bij de commissie van administratie over de door de Franse republiek geabandonneerde goederen van

de vorst van Nassau. Inmiddels bleef het een doorn in het oog van velen dat door het uitblijven van de incorporatie in een der gewesten Culemborg niets bijdroeg in de quoten ten behoeve van de gemene lasten. Nadat eerst reeds vanuit de Nationale Vergadering zelf aangedrongen werd om Culemborg en andere vrije heerlijkheden hierin te doen betrekken, kwam 4 december 1797¹ in de Nationale Vergadering het verzoek van het gewestelijk bestuur van Gelderland om de quotering ook over de domeinen van de gewezen stadhouder, en wel speciaal over Culemborg en Buren, te doen uitstrekken. De auteur deelt daarover (121) mede, dat volgens het *Dagverhaal* op 5 december 1797 een decreet genomen zou zijn 'waarbij Culemborg voor wat de quoten betrof, geheel werd ingelijfd'. Dit is onjuist. Blijkens het *Dagverhaal* werd dit verzoek 4 december 1797² in handen gesteld van de commissies voor de financiën en die voor de zaken van Culemborg en Buren. Wel werd op 5 december 1797² door de representant Bijleveld opnieuw gewezen op de ongelijkheid, waardoor ingezetenen van bepaalde gedeelten van de Republiek niet participeerden in de lasten, welke de ingezetenen van de negen gewesten wel moesten dragen. Hierop werd besloten dat de commissie voor de financiën zou onderzoeken op welke wijze ook de ingezetenen van deze gedeelten in de Republiek deze lasten opgelegd zouden kunnen worden. Deze commissie stelde 14 december 1797³ aan de Nationale Vergadering voor aan alle gewesten een rondschriften te richten om informatie over dergelijke gedeelten in hun gewest, die wel onder de volkstelling voor de verkiezingen begrepen waren geweest. Erg veel haast maakten de gewesten niet met hun antwoord. Eerst 12 januari 1798⁴ kwam het antwoord van het kwartier Nijmegen in de Nationale Vergadering, berichtende dat in dat kwartier alleen Buren en Culemborg buiten deze lasten gevallen waren, welk antwoord wederom in handen gesteld werd van de commissie voor de financiën. Kort daarna - 22 januari 1798 - vond de staatsgreep plaats, die ook deze hangende problemen overspoelden en tot een oplossing bracht, waarbij Culemborg bij het departement van de Rijn werd ingedeeld. Van een inlijving voor wat de quoten betrof is dus vóór de staatsgreep geen sprake geweest. De auteur laat aan zijn beschouwing over de ontwikkeling van de incorporatie na 1795 nog voorafgaan een uiteenzetting over de volkenrechtelijke positie en de staatsinrichting van Culemborg, waaronder ook het waterstaatsrechtelijke facet, waarbij opvalt dat door hem wel het archief van het Hoogheemraadschap van de Lekdijk Benedendams, maar niet dat van de Vijfheerenlanden onder de geraadpleegde archieven vermeld staat.

Door de omwenteling in 1795 kwam ook een einde aan het bestaan van de raadkamer van Culemborg, welke als college van appel van de vonnissen der schepenbanken fungeerde. Volgens de auteur (106) werd eerst op 21 september 1799 door het vertegenwoordigend lichaam beslist dat appel van civiele vonnissen openstond op het hof van justitie over het voormalig gewest Gelderland. Onvermeld laat hij echter dat vóór de staatsgreep en de constitutie van 1798 het hof van justitie van Utrecht daartoe aangewezen was door de Nationale Vergadering. Bij zijn uiteenzetting over de rol van de graaf in Culemborgs staatsbestel worden wij door hem erop attent gemaakt dat het verlenen van gratie tot de justitie gerekend werd (62), een stelling die hij overigens nog enige malen in zijn boek herhaalt. Wie de vooraanstaande rechtsgeleerde auteurs ten tijde der Republiek over het zeer gecompliceerde vraagstuk van de gratie raadpleegt, zal wel een vraagteken bij deze stelling willen plaatsen. Onjuist is ook de mededeling (72) dat het recht van gratie door stadhouder Wil-

1. *Dagverhaal N. V.*, VIII, 65.

2. *Ibidem*, 70-71.

3. *Ibidem*, 157.

4. *Ibidem*, 355.

RECENSIES

lem V als een soeverein recht zelfstandig naast zijn functies in dienst van de Staten en van de Staten-Generaal werd uitgeoefend. Ook het recht van gratie werd de stadhouder verleend door en uitgeoefend in naam van de Staten. Uit hoofde van hun soevereiniteit hebben de Staten-Generaal en ook de Staten van Holland en die van Zeeland zelfs herhaaldelijk ten tijde van stadhouder Willem V zelf ook gratie verleend.

In het eerste hoofdstuk vermeldt de schrijver dat hij het verantwoord vond om het schrijven van dit boek ter hand te nemen ondanks het feit dat A. J. van de Ven over hetzelfde onderwerp reeds een artikel geschreven had, omdat dit onderwerp⁵ bij lange na niet volledig uit de doeken was gedaan. Helaas moeten wij hetzelfde vaststellen na de dissertatie van Van Weel gelezen te hebben.

L. de Gou

P. A. C. Douwes, *Armenkerk. De Hervormde diaconie te Rotterdam in de negentiende eeuw* (Schiedam: Interbook International B.V., 1977, xii en 320 blz., f85,-).

Geen menselijke samenleving kan het stellen zonder structuren en organisaties, wil zij haar doelstellingen en idealen verwezenlijken. Gaan deze structuren en organisaties echter een eigen leven leiden en vinden zij hun doel in zichzelf, dan lopen zij gevaar te verstarren; dan dreigen zij de mensen, ten bate van wie zij waren ingesteld, te vergeten; dan komen zij de door hen nagestreefde doeleinden en idealen juist in de weg te staan. Dit lijkt mij de kern te zijn van het betoog van Douwes in zijn proefschrift *Armenkerk*.

Op bladzijde 148 verwoordt hij deze gedachte als volgt:

Men kan niet aan de indruk ontkomen, dat de diakenen in het algemeen het administreren belangrijker vonden dat het uitdelen... Voor de diakenen waren de armen 'posten', d.w.z. hun belangrijkste kenmerken waren: de hoeveelheid geld die aan het onderhoud van de armen ten koste gelegd moest worden.

Het woord van de diaken Messchert: 'Niet de verdruchte broeder, maar de verdruchte waarheid moet ons het naast aan het hart liggen' werd, aldus Douwes op bladzijde 231,

bepalend voor de kerk van de negentiende eeuw, die om de waarheid een harde strijd leverde, culminerend in de scheuring van 1886, en voor het dienstbetoon aan de broeder nauwelijks belangstelling had. Binnen dat dienstbetoon werd echter niet alleen de broeder, maar ook de evangelische waarheid veronachtzaamd'.

Het is de strijd tussen degenen die de waarheid, het ideaal, het *depositumfldei* zó fel verdedigen dat zij de 'tekenen des tijds' uit het oog verliezen en hun tegenstanders die zó vervuld zijn van existentiële noden, dat zij geneigd zijn traditionele waarden te onderschatten.

Douwes werd met de neus op deze problematiek gedrukt toen hij rond 1957, als vicaris van de hervormde wijkgemeente Crooswijk te Rotterdam, mensen op huisbezoek ontmoette, bij wie de gebruikelijke activiteiten van de kerk weinig indrukken hadden achtergelaten, maar die wel hoopten te kunnen delen in de materiële zaken, die de kerk aanbood. Hij besloot toen de diaconale vragen die op hem afkwamen in hun historisch verband te onderzoeken. Mij dunkt dat Douwes' studie twee grote verdiensten heeft:

1) Hij heeft, hoewel duidelijk geëngageerd met het lot van de armen (ook al omdat hij als wijkvicaris geconfronteerd werd met de droevige gevolgen van een falend beleid van de diaconie in de door hem onderzochte periode), zich verre weten te houden van geëmotioneerde eenzijdigheid. Hij heeft de onderkoeldheid van de wetenschappelijke historicus, die

5. 'De incorporatie van Culemborg in Gelderland', *Gelre*, XXXIX (1936) 177-210.